

## Od topológií k typológiám a späť: K problematike štruktúrovania korelácií literatúry, vedy a poznania

ROMAN MIKULÁŠ

DOI: <http://doi.org/10.31577/WLS.2022.14.4.2>

Systematizácia výskumných prístupov vo vzťahu literatúry a vedy vychádza zo základných kritérií diferenciacie. Ponúkajú sa možnosti diferencovať vzhľadom na sledované ciele, ako aj na typ a úlohu daného pojmu poznania,<sup>1</sup> ktorý sa v jednotlivých prípadoch uplatňuje.

Vzhľadom na živú výmenu medzi literatúrou a vedou je potrebné konkrétnejšie sa pýtať na rôzne funkcie, formy, motívy a prejavy predmetných interakcií a príslušných poetických stratégií, transformácií a transferov (vrátane selekcií a redukcií), pretože obsahy a formy vedeckých diskurzov možno v literatúre explicitne tematizovať (kritizovať, komentovať, manipulovať, falšovať),<sup>2</sup> môžu sa realizovať prostredníctvom postáv, tém, motívov, postupov, integráciou konkrétnych pojmov, teórií, metód alebo špecifických štýlov a pod. Používa sa dvojité optika, na jednej strane sa rekonštruuje poznanie ako produkt špeciálnych diskurzov (por. Link 1988; 1996; 2008; 2013), na druhej strane sa analyzuje jeho zmenená funkcia v novom prostredí literárneho systému. K intersystemickým transferom a transformáciám (intersystemická komunikácia a štrukturálne prepojenie) dochádza vtedy, keď na vedeckú komunikáciu nadväzuje literárna komunikácia a naopak. Autorky modelu historickej epistemológie literatúry Nicola Gess a Sandra Janßen konštatujú:

■ Ak totiž možno vedecké poznanie odvodiť z produkcie jeho objektov spôsobom, ktorý vynáša na svetlo formy historicity neuchopiteľné z perspektívy upriamenej na predmet poznania, musí byť možné opísať aj to, aké podmienky tohto druhu určujú poznanie literatúry. To zahŕňa aj otázku, do akej miery možno tieto podmienky stotožniť s podmienkami vied, na ktorých literatúra môže participovať. (2014, 1–2)

Ich literárnovedná perspektíva sa odráža v otázke, aký je historicko-epistemologický význam literárnych foriem reprezentácie poznania.

Aj Nicolas Pethes (2004) formuluje analogickým spôsobom polarizáciu prístupov ku komplexu vzťahu literatúry a vedy v otázke, „či majú byť sféry estetického, tvorivého, subjektívneho, diskurzívneho striktné oddelené od racionálneho, logického,

---

Táto štúdia je výstupom z grantu VEGA 2/0111/20 „Interdiskurzívne konštruovanie reality v literatúre“. Táto práca bola podporená Agentúrou na podporu výskumu a vývoja na základe Zmluvy č. APVV-20-0179.

objektívneho, reálneho alebo či sa ich funkcia neodvodzuje skôr z určitého transferu medzi nimi“. Pethes pritom odkazuje na ustálenosť usúvzťažňovania oboch oblastí:

Kto sa pýta na význam vedeckého poznania pre literárne diela, respektíve na funkciu poetologických princípov pre usporiadanie poznania, nemá k dispozícii jednoznačné definície [pojmov literatúry a vedy], ale snaží sa ich získať prostredníctvom simultánneho pohybu kontrastovania a prepájania, zoraďovania a hybridizácie týchto oblastí. (341)<sup>3</sup>

Konštatovanie, že sa veda podobne ako literatúra artikuluje prevažne v textovej podobe, je zaujímavé iba vtedy, keď sa pýtame, akými spôsobmi sa veda ako veda a literatúra ako literatúra v týchto textoch prejavujú. Iba spoločným uvažovaním v oboch smeroch možno aj historicky lokalizovať vzájomné kontúry vedy prostredníctvom poetiky a poetiky prostredníctvom vedy.<sup>4</sup> Zároveň máme na pamäti, že vzťahy medzi literatúrou a vedou sú predmetom výskumov nielen v oblasti literárnej vedy, ale reflektujú sa takisto v kontexte sociológie, epistemológie/filozofie, dejín poznania (*Wissensgeschichte*) a pod. Výskumné modely, ktoré v príspevku reflektujeme, sú preto vždy výsledkom konkrétneho a silne špecifického disciplinárneho prístupu.<sup>5</sup>

Pozornosť budeme venovať spôsobom systematizácie jednotlivých prístupov. Tieto systematiky označujeme ako typológie. O topológii modelov výskumu hovoríme vždy vtedy, keď reflektujeme ich miesto v poli výskumu vzhľadom na výskumné tradície alebo vzhľadom na ich metateoretické fundamenty.

Zatiaľ čo až do 18. storočia možno pozorovať tesnú blízkosť medzi umením a vedou, proces neskoršej diferenciacie so sebou priniesol, že aj spríbuznené akademické oblasti sa začali vyvíjať ako samostatné disciplíny, z ktorých každá má svoju špecifickú disciplinárnu kultúru a autonómnosť. Preto neprekvapuje, že výrazným momentom úvah o vzájomnom vzťahu vedy a literatúry sa stala téza o dvoch kultúrach, ktorú postuloval Charles Percy Snow vo svojej prednáške z roku 1959 *The Two Cultures and the Scientific Revolution* (1961). Táto téza sa stala pevným referenčným a polarizačným bodom výskumných iniciatív v kontexte literárnej vedy ako vedy o kultúre. Nicola Gess a Sandra Janßen v zmysle svojho modelu historickej epistemológie literatúry správne a pointovane poznamenávajú:

Hypotéza dvoch kultúr [...] predpokladá epistemologickú, ale nie historickú perspektívu, pretože dva spôsoby poznania, z ktorých vychádza, sú ňou v podstate esencionalizované, a preto sotva ponúka vhodný prístup na opis spoločného vývoja vied a literatúry a historizáciu ich vzájomného vzťahu. (3)

Môžeme sa nazdávať, že iba táto hyperbolickosť v kontrastovaní dvoch kultúr bola a je dôvodom, prečo Snowova téza tak rezonovala naprieč vednými disciplínami. Snow totiž nebol prvý, kto uvažoval o nezlučiteľnosti humanitných a prírodných vied. Dostatočne jasne to formuloval Wilhelm Dilthey vo svojom známom výroku: „Die Natur erklären wir, das Seelenleben verstehen wir“ (Prírodu vysvetľujeme, duševnému životu rozumieme). Snow rétoricky vyostruje svoje pozorovanie tým, že hovorí o priepasti vzájomného neporozumenia, o antipatii či nepriateľstve týchto dvoch kultúr v moderných spoločnostiach. Táto problematika sa v kontexte výskumu vzťahu literatúry a vedy aktualizuje a opätovne sa dostáva do diskusie. Spoločným východiskom a základným konsenzom výskumov korelácií literatúry a vedy je kon-

štatovanie, že tieto korelácie nemožno opísať a vyriešiť tézou o neprekonateľnej priepasťi medzi systémami. Aj keď Snowove argumenty možno v dnešnej dobe označiť za neaktuálne, zostávajú pre našu tému relevantné a mnohí vedci sa naďalej zamýšľajú nad tézou dvoch kultúr, vrátane jej aktualizácie v podobe postulátu tretej kultúry.<sup>6</sup>

Významnú aktualizáciu Snowovej tézy nachádzame práve v rámci literárnovedného výskumu relácií literatúry a vedy a týka sa témy vzájomnej referencie a vplyvu literatúry a vedy ako predmetu interdisciplinárnej literárnej vedy, resp. literárnej vedy ako vedy o kultúre (pozri Schößler 2006; Voßkamp 2008; Engel 2001). V kulturologicky orientovanej literárnej vede sa literatúra a veda už nejavia ako oddelené kultúry, ale ako komplexne poprepájané diskurzívne komplementy, ktoré čerpajú zo spoločnej kultúry a vnášajú do nej svoje špecifické obsahy. Tento druh uvažovania nájdeme aj v diskurzívno-teoretických iniciatívach Jürgena Linka (1988; 1996; 2008; 2013), ktoré vrcholia v jeho koncepte interdiskurzivity a teórie kolektívnych symbolov, o ktorých budeme podrobnejšie referovať na inom mieste.<sup>7</sup>

V snahe o diferencovaný pohľad na komplex otázok, ktoré Snow formuloval vo svojej prednáške známej ako „The Rede Lecture“, sa v nemeckej jazykovej oblasti ukázali ako mimoriadne produktívne tie modely, ktoré stavajú na základoch teórie diskurzov a teórie systémov. Metateoretickým spojivom týchto modelov je pritom epistemologický konštruktivizmus. Predmetné výskumy sa sústreďujú hlavne na objasnenie literarizácie vedeckého poznania, ojedinele však aj na systémové korelácie literatúry a vedy. V tomto kontexte sa do popredia čoraz viac dostávajú aspekty jazykovej konštituovanosti vedy v štruktúrnej korelácií s literatúrou,<sup>8</sup> skúmajú sa napríklad štylistické a rétorické kvality vedeckých textov, ich metaforickosť a pod. Tento druh výskumov smeruje k štúdiu jazyka ako prominentného spoločného aspektu literatúry a vedy. Do popredia sa dostáva komunikatívny konštruktivizmus, ktorý má snahu opísať vzájomné diskurzívne determinácie literatúry a vied v ich historickom vývoji (Keller – Knoblauch – Reichertz 2013). Východisková sa javí otázka, ako sa v danom skúmanom období či kultúrnom priestore chápal jazyk (v epistemologickom, poetologickom, lingvistickom zmysle a pod.) a aké dôsledky mali jednotlivé koncepcie jazyka na vzájomné vzťahy medzi literatúrou a vedou a na určovanie hraníc medzi nimi.

Väčšina výskumných iniciatív sa v rozsahu literárnej či vednej komunikácie koncentruje na texty, pričom predpokladom je systematické objasňovanie toho, čo odlišuje literárne texty od vedeckých textov.<sup>9</sup> Zároveň tieto výskumy prispievajú k senzibilizácii voči implicitným poetologickým a epistemickým predpokladom daných historických konštelácií vyjadrených v metaforických konceptoch vzájomných relácií oboch systémov (prenosy, prieniky, vzájomné osvetľovanie, intersekcie, rozhrania a pod.).

Z čisto kvantitatívneho hľadiska majoritne pertraktovaný výskum literarizácie vedeckého poznania (vrátane teórií a vedeckých metód) predstavuje len jednu z oblastí v spektre výskumu korelácií literatúry a vedy. V tejto perspektíve ide o problematiku so značne ohraničeným horizontom a dané výskumy sa obmedzujú na identifikáciu vedeckých motívov v literárnych textoch. Horizont sa naopak rozširuje smerom k výskumu štruktúrnych korelácií (analogií) literárnych a vedeckých textov.

Toto všetko sa deje za predpokladu, že literatúre pripisujeme funkciu archívu kultúrnej pamäti. Tento archív obsahuje množstvo rozmanitých svedectiev a dokladov o vývoji poznania a systematické využívanie literárnovedných metód umožňuje komplexnejšie formulovať genealógiu vedeckých teórií a pojmov, povedzme, cez prizmu primárnych (a zabudnutých) metaforických konceptov, ako na to upozorňovali Friedrich Nietzsche ([1873] 2009) alebo Hans Blumenberg. Hlavne Blumenberg svojou metaforológiou ovplyvnil uvažovanie o reláciách literatúry a vedy tézou o metaforických základoch filozofie a vedy a konceptom absolútnej metafory (por. Mikuláš 2018). Blumenbergova metaforológia nasvietila problematiku diskurzívnej konštruovanosti reality tak vo vedách, ako aj v literatúre (por. Bosančić – Keller 2019; Cingerová – Motyková 2017, 18 n.). Foucaultova archeológia v kombinácii s metaforológiou ešte väčšmi upriamila pozornosť na otázku vzťahu poznania a vedy.

### FOUCAULT ALEBO LUHMANN?

V nasledovnom vysvetlíme, za akých predpokladov je zmysluplné hovoriť o poznaní v literatúre. Popri objasnení pojmu poznanie sa budeme bližšie venovať uvedeným dvom teoretickým rámcom, a to teórii systémov a teórii diskurzov. Na modelovanie výskumu komplexu vzťahov medzi literatúrou a vedeckým poznaním sa v ostatnom období používa teória diskurzov Michela Foucaulta a teória systémov Niklasa Luhmanna a mnohokrát dochádza k ich spriahnutiu.<sup>10</sup> Objasnenie motívov prepájania teórie diskurzov a teórie systémov pre potreby modelovania konkrétnych výskumov by malo prispieť k zviditeľneniu základných kontúr diskusie o komplexe vzťahov vedy a literatúry, ktorej sa v nemeckej jazykovej oblasti doteraz venovalo relatívne málo pozornosti. Spomenuté metateoretické koncepty sa však v posledných desaťročiach úspešne presadili vo výskumoch rôznorodých kultúrnych oblastí.

V čom teda spočíva komplementarita Foucaultovho a Luhmannovho modelu? Teória diskurzov podľa Michela Foucaulta, ako je známe, situuje všetky výpovede danej epochy do tzv. epistémy, ktorá tvorí jednotne štruktúrovaný poriadok presahujúci jednotlivé oblasti poznania. Výhoda tohto modelovania spočíva predovšetkým v tom, že Foucault rozširuje samotný pojem poznania (*savoir*) ďaleko ponad hranice vied, čím sa stáva základnou maticou všetkých výpovedí. Vzťah medzi výrokmi a ich maticou je pritom výsostne komplementárny. Výhodou diskurzno-teoretických prístupov je, že literárne a vedecké texty sa považujú za rovnocenné prvky spoločného diskurzného priestoru.<sup>11</sup>

Príslušné výskumné iniciatívy, ktoré sa odohrávajú na rozhraní teórie systémov a diskurznej analýzy, pomenoval Olav Krämer ako korelacionistické (2011, 85 n.). Základným predpokladom týchto prístupov je, že literatúra plní funkcie v rámci širšieho kultúrneho celku a že konštitúcia tohto celku je zároveň určujúca aj pre systém vedy. Nejde v nich o analýzy diel, ale o obsiahnutie vlastností literatúry daného obdobia. Literatúra a veda sa koncipujú ako systémy, resp. ako diskurzy, ktoré obsahujú spoločné znaky v rámci určitého vyššieho celku istého obdobia. Tieto prístupy počítajú so spoločnými alebo jednotiacimi všeobecnými rámcami relácií medzi literatúrou a vedou. Krämer rozlišuje dva druhy takýchto rámcových predpokladov: 1. Môžu na jednej strane vyjadrovať, že „vplyv určitých vied na literatúru alebo na určitú ob-

lasť v rámci literatúry sa dá v skúmanom období vo všeobecnosti očakávať, a preto možno takéto vplyvy predpokladať aj bez toho, aby bola recepcia daných vied u jednotlivých autorov preukázaná“ (87). Cieľom takýchto výskumov je vystopovať globálne vývinové smery v literatúre, primárne v ich vzťahu k vývoju vedeckého poznania. 2. Na druhej strane sa výskumy v rámci korelacionistických prístupov môžu zakladať aj na rámcových predpokladoch, ktoré sa nevzťahujú na reciprocitu efektov medzi vedou a literatúrou, ale na „funkcie týchto oblastí v rámci väčšieho celku, akým je kultúra alebo spoločnosť“ (87). K týmto modelom Krämer radí model integratívnych dejín literatúry Michaela Titzmanna (1989; 1991), ako aj model interdiskurzivity Jürgen Linka (1988; 1996; 2008; 2013).

Luhmannova teória autopoietických systémov sa na rozdiel od teórie diskurzov orientuje na tzv. funkčné systémy,<sup>12</sup> ktoré koexistujú a súčasne sú garantmi jednoty spoločnosti, ale vo svojej autopoietickej uzavretosti zároveň generujú jej vnútornú diferenciáciu. Špecifikum, ako aj možné deficity teórie systémov pre výskum komplexu korelácií medzi literatúrou a vedou formulujú Gess a Janßen nasledovne: teória systémov

pomáha diferencovať príslušné logiky (alebo kódy) systémov literatúry a vedy, pričom ich zároveň opisuje ako navzájom prepojené prostredníctvom „operačného uzavretia“. Aj v prípade teórie systémov sa však pozornosť sústreďuje na vnútornú, autopoieticky generovanú logiku systému, nie na jeho historické korelácie. (2014, 4)

Luhmann teda predpokladá operačnú autonómiu systémov<sup>13</sup> a akcentuje kategorické rozdiely pozorovaných systémov, ktoré sa navzájom môžu maximálne perturbovať (iritovať), ale neodovzdávajú si medzi sebou žiadne sémantiky. Luhmannova teória rozlišuje medzi systémom, na ktorý sa viažu všetky komunikácie, a jeho prostredím, ktoré však nie je protikladom tohto systému, ale obsahuje kontingentný súbor všetkého, čo nie je produktom, resp. súčasťou endogénnych systémových operácií.

Základnými systémovo-teoreticky motivovanými otázkami nasmerovanými na výskum komplexu vzťahov literatúry a vedy sú napríklad:

Aké problémy kompatibility sa vynárajú, keď systém, ktorý je založený na základnej diferencii, ako napríklad „krásny/škarredý“ alebo „zaujímavý/nudný“, sa stretáva so systémom, ktorého základnou diferenciou je „pravda/nepravda“? Aký status autonómie môžeme požadovať od sociálneho systému, ak tento systém nie je s iným systémom spojený len prostredníctvom selektívnych výpožičiek? (Klinkert – Neuhofer 2008, 2)<sup>14</sup>

Literatúra si stále môže nárokovať, že bude pôsobiť na všetky možné smery/systémy, ale vždy len ako literatúra, teda len na základe špecifického spôsobu fungovania/kódovania. Existuje dosť veľa pokusov o priblíženie literatúry k prírodným vedám a iniciatív o postulovanie rovnocennosti oboch oblastí (aspoň na poetologickej úrovni). V zmysle teórie autopoietických systémov sú fiktívne. Tento model funkčne<sup>15</sup> oddeľuje komunikáciu systému umenia a systému vedy.

V Luhmannovom poňatí nemožno systémy v žiadnom prípade navzájom substituovať. Inými slovami, literatúra sa nemôže stať vedou a veda zase literatúrou. Luhmann preto akcentuje endogénne prvky sociálnych systémov, zatiaľ čo interakcie

systému s inými systémami (ktoré sú vnímané ako jeho prostredie) zdanlivo odsúva na perifériu. Toto hrozí, samozrejme, iba keď sa prehliada zásadný význam kategórie štrukturálneho prepojenia<sup>16</sup> (*strukturelle Kopplung*). Relevantnosť teórie autopoietických systémov pre výskum komplexu vzťahov literatúry a vedy spočíva podľa Luhmanna v tom, že vo funkčnej štruktúre spoločnosti má tak literatúra, ako aj veda svoje vyhradené miesto. Preto sa aj ich rozdiely dajú pozorovať iba na funkčnej úrovni. Teda buď sa elementy iných funkčných systémov (prostredie literatúry) integrujú do literárnej komunikácie pomocou ich literarizácie, alebo sa elementy literatúry (literárnosť) sfunkčnia ako prostriedok na formovanie elementov iných systémov.

Z uvedeného vyplýva, že ani Luhmannova teória autopoietických systémov a ani Foucaultova teória diskurzov pre výskum vzájomných vzťahov medzi literatúrou a vedou nebudú vo svojej koncepcnej celistvosti a vymedzenosti dostatočujúce a že ich prípadné kombinácie budú mať jasné opodstatnenie, aj keby sa malo počítať so zjednodušeniami a zovšeobecneniami vybraných teoretických premís jednej alebo druhej teórie. Vo výskume súvislostí literatúry a vedy sa etabloval ideový model, ktorý predpokladá pozorovanie rozdielov a zároveň sa tieto rozdiely vnímajú v duchu konštruktivismu a v podstate úplne v zmysle Luhmannovej teórie systémov ako efekt tohto pozorovania a oba teoretické modely a ich zmysluplné prepojenie sú do vysokej miery diferencované a systematicky rozpracované.

Literárnovedné adaptácie sa týkajú tak Foucaulta, ako aj Luhmanna, keďže ich chápanie literatúry nie je neproblematické. Foucaultov model stavia na premise, že všetky výpovede istej epochy tvoria spoločný diskurz, čo viedlo na jednej strane k pochopeniu diskurzného charakteru vedy<sup>17</sup> a na druhej strane odkrylo pohľad na začlenenie literatúry do mimoestetických výpovedných kontextov. Foucault, ako je známe, zároveň akcentoval autoreferenčnosť literatúry a daný aspekt považoval za elementárnu charakteristiku literatúry. Tento postoj kulminuje v koncepte kontradiskurzu, o ktorom napríklad Zoltán Szénási vo svojej štúdii „Literatúra, teológia a modernita“ píše:

Podľa Foucaultovho výkladu uskutočnenie autonómie literatúry ide ruka v ruku s tým, že literatúra ako samostatný diskurz sa oddeľuje od všetkých ostatných jazykov, a preto je schopná fungovať ako protidiskurz. Literárny text vzhľadom na to, že sa odlišuje od iných jazykových prejavov, je schopný „uplatniť“ svoj názor na pravdivosť epistémy panujúcej v danom období. (2014, 77; por. Foucault 2004)

Akcentovaním spomínanej oddelenosti/odlišnosti Foucault odkazuje literatúru do sféry mimo všetkých ostatných diskurzov, čo v konečnom dôsledku zdanlivo môže spochybňovať jej porovnateľnosť s vedeckými diskurzmi a radikálne znemožniť formuláciu otázky, do akej miery zasahuje literatúra do procesu kreovania poriadkov poznania. Literatúru možno preto označiť za kontradiskurz iba za predpokladu, že je v určitom historickom priestore akcentovaná jej neporovnateľnosť a principiálna nekompatibilita s inými diskurzmi, teda len vtedy, keď sú aj jej jazykové vlastnosti postavené do striktného kontrastu s vlastnosťami jazyka vedných diskurzov, vtedy, keď sa akákoľvek analógia medzi týmito diskurzmi bude javiť ako neprípustná. V historickom poňatí je však literatúra stále súčasťou diskurzného poľa, preto nie je možné pojem kontradiskurzu definovať esencialisticky.

Literatúre sa v kontexte výskumu jej vzťahu k vedám pripisuje možnosť reflektovať alebo dokonca aktívne generovať poznanie. Literatúra tak vstupuje do vzájomného vzťahu s vedou, ktorá sa voči literatúre správa buď ako donorka, alebo ako príjemkyňa poznania. Literatúra a veda sa teda považujú za dva odlišné/oddelené a autonómne systémy, ktoré medzi sebou interagujú. Na úrovni interakcie systémov môžeme hovoriť o funkciách a o funkcionalizácii poznania v literatúre,<sup>18</sup> ako to robia v klasickej podobe dejiny poznania (*Wissensgeschichte*), kde sa literatúre odopiera potenciál generovať poznanie, pretože nespĺňa kritérium nároku na pravdu. V tomto zmysle sa argumentuje principiálne fikčným charakterom literatúry.<sup>19</sup>

Popri tézach o funkčnom vzťahu literatúry a vedy sa však čoraz viac začína objavovať aj téza o poetologickej funkcii, ktorej ideovým podložím je otázka závažnosti špecifickej funkcie referencií na vedecké diskurzy pre poetiku konkrétnych autorov. Luhmann tvrdí, že funkciou vedy je získavať nové alebo nepravdepodobné poznanie, ktoré sa prepája s diskurzom pravdy (2004, 308); umenie/literatúra má naopak za úlohu

nechať zjaviť svet vo svete – a to vzhľadom na ambivalentnosť, že všetko, čo možno pozorovať, pozorovaniu opäť niečo odoberá, t. j. všetko, čo sa vo svete rozlišuje a označuje, zároveň tento svet aj zahaľuje. [...] Umenie má svoj vlastný paradox, ktorý vytvára tým, že ho zároveň eliminuje, paradox pozorovateľnosti nepozorovateľného. (1997, 241)

Podľa tejto teórie hranicu medzi umením a vedou vyznačuje ich odlišné kódovanie: veda sa kóduje epistemicky, umenie esteticky.

Špecifický pohľad na tento funkčný rozpor, resp. vzťah ponúka poetológia poznania, ktorá je postavená na fundamentoch historickej epistemológie. Hovorí o tom, že veda, ako aj literatúra využívajú zásadne rovnaké (analogické) poetické postupy. Poznanie sa v zmysle dejín poznania chápe ako intersubjektívne argumentovaný nárok na pravdu, ktorý je platný vo svojej abstraktnej podobe, ale v istom historickom prostredí sa spája so špecifickými (estetickými) formami. Otázne potom ostáva, akú funkciu a akú epistemickú efektívnosť majú tieto špecifické estetické/literárne formy.<sup>20</sup>

Výskumný záujem spočíva primárne v opise literárnych postupov ako formálnych prejavov reflexie príslušnej kultúry poznania. Pojem *kultúra poznania* (*Wissenskultur*) sa v kontexte výskumu korelácie literatúry a vedy pomerne dobre etabloval a úzko sa prepája s teóriou a dejinami vedy. Literárna veda sa prostredníctvom tohto pojmu dostáva do tesnej blízkosti kultúrnych dejín vedeckého poznania, kde ponúka svoju expertízu. Výskum vedných disciplín a ich dejín sa môže realizovať ako výskum literatúry, teda z hľadiska ich textovej konštituovanosti, z hľadiska poetiky, naratívnych prostriedkov, metaforiky atď.<sup>21</sup> Veda aj literatúra sa spolupodieľajú na formovaní kultúrneho poznania.<sup>22</sup> V prácach tohto smeru sa často cituje známa výpoveď z Deleuzovej knihy o Foucaultovi: „Oboje, veda aj poézia predstavujú poznanie“ (1987, 34).<sup>23</sup>

V súvislosti s vyššie uvedeným formuluje Nicolas Pethes systematiku svojho modelu poetiky poznania nasledovne:

Poetika poznania, ktorá s Foucaultom a Luhmannom otvára otázku transferu, nebude predpokladať ani hermetickú uzavretosť systému, ani transdisciplinárny diskurz jednoty, ale bude sa snažiť opísať, ako komunikačné udalosti cirkulujú medzi diskurzmi/systémami, čím ich podnecuje, aby znovu a znovu redefinovali svoju vlastnú uzavretosť a homogenitu. (2004, 369)

Pojem cirkulácie pritom vychádza z predstavy, že medzi literatúrou a vedou existuje celý rad spoločných znakov a súvislostí, ktoré sú založené na rovnakých zákonitostiach na strane produkcie výpovedí, ako aj na strane formálnych analógií (používajú analogické spôsoby reprezentácie). Olav Krämer označuje za cirkulačný typ výskumu vzťahov literatúry a vedy napríklad model poetológie poznania Josepha Vogla (1997). Nateraz stačí uviesť, že poznanie sa vždy generuje v rámci špecifických poriadkov a na základe pravidiel, a najmä podľa špecifických schém reprezentácie. Tieto formy determinujú poznanie napríklad už tým, že konštituujú objekty poznania a vymedzujú aj spôsoby zaobchádzania s nimi. Vychádza sa pritom z tézy, že každý poriadok poznania rozhoduje o viditeľnosti či neviditeľnosti týchto objektov. Krämer preto, odkazujúc na štúdiu Rolanda Borgardsa a Haralda Neumayera „Der Ort der Literatur“ (2004, 213) konštatuje,

že literárne a vedecké texty sa riadia rovnakými diskurzívnymi pravidlami a sú charakterizované rovnakými naratívnymi, argumentačnými a rétorickými schémami, sú založené na rovnakých pravidlách a postupoch tvorby výpovedí a využívajú rovnaké formy prezentácie alebo spôsoby reprezentácie. (2011, 100–101)

Tieto prístupy pripisujú literatúre schopnosť zviditeľniť to, čo je v poriadku (vedeckého) poznania nevyvovedané alebo zostáva vo vedeckom poznaní neuvedomené alebo vytesnené. Výskumy tohto typu aplikujú diskurzívnu analýzu Michela Foucaulta.<sup>24</sup>

Podobný referenčný rámec sa otvára aj na pozadí výskumov Thomasa Klinkerta, pri ktorého exemplárnej štúdií „Literatur, Wissenschaft und Wissen... ein Beziehungsdreieck (mit einer Analyse von Jorge Luis Borges' Tlön, Uqbar, Orbis Tertius)“ (Literatúra, veda a vedenie/poznanie... vzťahový trojuholník (s analýzou poviedky...); 2008) by sme sa chceli bližšie pristaviť, pretože ponúka elaborovaný podklad pre neskoršiu systematiku, ktorú predložil v práci *Literatur und Wissen. Überlegungen zur theoretischen Begründbarkeit ihres Zusammenhangs* (2011). Každý systém, ako sme uviedli vyššie, sa podľa Luhmanna konštituuje na základe východiskovej diferencie a používa tzv. symbolicky zovšeobecnené komunikačné prostriedky (napr. peniaze v systéme hospodárstva). Luhmann hovorí o intersystémovej komunikácii, keď každý autopoietický systém musí výkony systémov svojho prostredia prekódovať. Poznáme systémy, ktorých intersystémová komunikácia je viac-menej prirodzená a všeobecne známa – napríklad politika a hospodárstvo medzi sebou komunikujú intersystémovo, ale aj hospodárstvo a literatúra koexistujú na báze intersystémovej komunikácie, pričom, ako uvádza Klinkert, môže dôjsť k rozličným interferenciám a konfliktom. Podstatné je,

že v rámci príslušného systému možno istý predmet pozorovať len vďaka kódovaniu špecifickému pre daný systém. Text sa nestáva umeleckým dielom preto, že sa dobre predáva,



a, naopak, umelecké dielo nie je pre hospodársky systém zaujímavé preto, že je umelecky inovatívne. [...] Rovnako je to aj vo vzťahu medzi umením a vedou. Umeleckú kvalitu textu nemožno definovať jeho epistemickým výkonom. Hlavná diferenciacia platí vždy len v rámci systému. (2008, 67)

Ak s Luhmannom predpokladáme nemožnosť substitúcie dvoch systémov, je na mieste položiť si otázku, čo tomu bráni. Klinkert vidí rozhodujúci moment v pragmatike daných systémov a pýta sa, ako sa líši to, čo robí spisovateľ od toho, čo robí vedec. Ich činnosti principiálne podliehajú rôznym diskurzívnym pravidlám, ale obaja produkujú texty, ktoré sú následne publikované. Špecifické pravidlá sa týkajú aj recepcie týchto diel, teda postihujú celý systém komunikácie daného systému.

V čom presne teda spočíva poznanie obsiahnuté v literatúre? Klinkert na túto otázku odpovedá na príklade slávostnej reči Elfriede Jelinek pri udelení Nobelovej ceny za literatúru v roku 2004 luhmannovským spôsobom: spočíva v

objavovaní právd skrytých v každodennom jazyku [...] a vedie nás k tomu, aby sme sa na svet pozerali novými očami. [...] Prvky každodennej reality, ktoré sú nám známe, sú jazykovo-umeleckým spracovaním takpovediac na rozoznanie zdeformované. [...] Literatúra nám môže poskytnúť nový pohľad na skutočnosť. Stáva sa meracím prístrojom [...], autor sa stáva lekárom alebo vedcom. [...] Z toho vyplýva, že literatúra môže byť aj o poznaní a vedomostiach, ale nemôže to byť základná alebo výlučná vlastnosť literárneho textu. (2008, 75)

Klinkert sa snaží zároveň na známych príkladoch (Goethe, Balzac, Flaubert, Zola, Musil etc.) ukázať platnosť Luhmannovej tézy o funkčnej diferenciácii oboch systémov a precizovať ju tak, že tieto funkčné oblasti sú síce v zásade oddelené, ale existujú medzi nimi osobitné príbuznosti, hlavne ak sa orientujeme na umelecky inovatívne literárne texty. Ide o príklady, v ktorých sa literárny systém otvára systému vied, dochádza k narúšaniu hraníc.<sup>25</sup> Klinkert na základe premís teórie systémov pomenúva dôvody, prečo literatúra nespĺňa predpoklady na to, aby bola považovaná za nositeľku poznania. Hoci literatúra môže obsahovať špecifické poznanie, od vedeckého poznania sa líši. Rozdiely vidí nielen v štruktúrovaní, ale, samozrejme, aj v podmienkach jeho nadobúdania, primárne však pomenúva rozdiely funkčného charakteru.

Klinkert vo svojej neskoršej práci z roku 2011 sumarizuje hlavné pozície v predmetnom výskume a rozlišuje štyri typy, resp. pozície vzťahov medzi literatúrou a vedou, ktoré v súčasnom výskume tohto komplexu možno identifikovať:

- 1) Môžeme predpokladať, že literatúra absorbuje určité poznanie, že importuje poznanie, ktoré generuje systém vied. Vychádza sa z určitého stavu poznania generovaného vednými disciplínami. Literárnoviedný výskum sa potom snaží uchopiť procesy a podoby prieniku tohto poznania ako materiálu do literárnych diel. Proces literarizácie sa spája so stratou vedeckosti daného poznania. Referenčnou teóriou je systémová teória Niklasa Luhmanna.
- 2) Literatúra predstavuje kontradiskurz k vedeckým diskurzom, čím chce kompenzovať jednostranný obsah alebo zásadnejšie deficity vedeckého poznania. Každod-

pádne Klinkert odkazuje aj na prípad Zolových románov, kedy literatúra nefunguje ako kontradiskurz, ale skôr ako seizmograf a stáva sa sama vyjadrením epistémy danej doby. Veda, ako aj literatúra predstavujú špecifické diskurzne formácie (Marcelli 2018), z ktorých každá je svojím spôsobom korelátom epistémy určitej doby; referenčným bodom je Michel Foucault.

3) Literatúra vo svojej funkcii generuje poznanie. Na tejto úrovni Klinkert rozoznáva dve podskupiny: literatúra môže generovať poznanie, ktorého vlastné miesto je mimo literárneho kontextu. V druhom prípade ide o jazykovo indukované poznanie, ktorého existencia je daná výlučne v medziach literárnej komunikácie medzi textom a čitateľom. Môže teda existovať poznanie, ktoré sa dá dosiahnuť len v jazykovom procese. V tomto kontexte ide o poznanie, ktoré je odpútané od kategórie pravdy, a preto Klinkert metaforicky formuluje: „Literatúra nie je úložiskom poznania, ale médiom, dokonca by sa dalo povedať, že je zmyslovým orgánom poznania. Tak ako človek používa oči, aby videl, používa literatúru, aby získal poznanie, ktoré je jej neoddeliteľnou súčasťou“ (2011, 121).

4) Literatúra neobsahuje poznanie. Touto pozíciou Klinkert odkazuje na kategórie personálneho a impersonálneho poznania, ktoré do diskusie uviedol Tilmann Köppe.<sup>26</sup> Každé impersonálne poznanie je z princípu možné lokalizovať v personálnom poznaní, a keďže texty nie sú osoby, nemôžu ani nič vedieť. Z toho vyplýva, ako píše Klinkert, „že by sme nemali hovoriť o poznaní obsiahnutom v literatúre, ale uvážlivejšie o názoroch vyjadrených v literatúre“ (2011, 123).

### POJEM POZNANIA

Klinkertova typologizácia z roku 2011 odráža a zviditeľňuje hlavne fakt, že v každej z uvedených pozícií sa pod pojmom poznanie chápe principiálne niečo iné. Pristavme sa teda najprv pri tomto pojme, ako sa vo výskume komplexu relácií literatúry a vedy používa. Definície pojmu poznanie sú, zdržanlivo povedané, sporné či protirečivé a pokrývajú zväčša oblasť empirického poznania, čiže poznania získaného na základe skúsenosti. Takisto treba upozorniť, že pojem „empíria“ znamená v prírodných a sociálnych vedách niečo iné ako „empíria“ v humanitných vedách.<sup>27</sup> Z toho dôvodu si za referenčný rámec zvolíme širší koncept, a síce pojem kultúrneho poznania. Za východiskovú si určíme etablovanú definíciu z pera Michaela Titzmanna (1989), ktorý relatívne skoro zdôrazňoval, aby sa predtým, ako sa začne uvažovať o možnostiach výskumu vzťahu literatúry a vedy, zdefinoval pojem poznania.<sup>28</sup> Titzmann hovorí o veľkorysom význame pojmu poznania (*Wissen*), ktorý sa používa všade tam, kde je reč o kolujúcich alebo tradovaných schémach vnímania a myslenia. Operuje pritom uvedeným pojmom „kultúrne poznanie“, ktoré definuje v pragmatickom duchu nasledovne: „Kultúrne poznanie“ (ktoré neprodukujú len vedy) by sa malo nazývať súhrnom tvrdení/propozícií, ktoré členovia priestorovo a časovo ohraničeného sociokultúrneho systému (,epochy‘, ,kultúry‘) považujú za pravdivé“ (Richter – Schönert – Titzmann 1997, 9).

Tento široký pojem poznania zahŕňa v princípe všetko, čo možno identifikovať ako objekt orientačného priestoru daného systému. V rámci neho Titzmann rozo-

znáva poznanie špecifické pre istú skupinu, kam patrí aj vedecké poznanie, ktoré je vo svojej špecifickosti bezkonkurenčné a na inom mieste sa s ním stretne pod názvom špeciálne poznanie (pojem Jürgena Linka). Toto poznanie sa môže stať súčasťou všeobecného poznania v podobe jeho interdiskurzívnej komunikácie, nie je to ale pravidlom. Či špeciálne poznanie istej skupiny nadobudne charakter všeobecného poznania, závisí od jeho aktuálnej funkcie v rámci štruktúr vyššieho systému danej kultúry<sup>29</sup> (napr. modern monetary theory vs. endosymbiotická teória). Vedecké poznanie je permanentne v interakcii s nevedeckým poznaním, z čoho v podstate vyplýva, že poznanie, ktoré sa považuje za vedecké, mohlo byť v princípe generované aj na základe nevedeckých predpokladov.<sup>30</sup>

Z historického aspektu možno vedu pozorovať a opísať iba v podobe interpretáčnej rekonštrukcie výpovedí v sieti odkazov na celý súbor referenčných textov a na teórie obsiahnuté v týchto textoch. Rovnako treba brať do úvahy, že charakteristikou vedeckého poznania je, že sa určitým spôsobom získava, ako aj to, že sa určitým spôsobom (viac či menej formalizovane) vyjadruje. Toto všetko štruktúruje systém vedeckého diskurzu.

Funkčne ide o vymedzené systémy v tom zmysle, že veda poznanie scientifikuje, t. j. súbory poznatkov organizuje podľa špecifických endogénnych pravidiel, ktorých základným znakom je paradigmatickosť, zatiaľ čo literatúra poznanie poetizuje.<sup>31</sup> V zásade platí, že literatúra sa odvoláva na poznanie, ktoré je usporiadané v iných diskurzívnych poriadkoch a že v literárnych textoch sa vedecké poznanie neakumuluje, nekategorizuje, nefunguje ako paradigma, ale že sa špecifickým spôsobom tvaruje – tu hovoríme s Mukařovským o estetickú funkciu. Natíska sa však otázka, či takéto tvarovanie vedeckého poznania v literatúre môže viesť aj ku generovaniu špecificky literárneho druhu poznania, ktoré by, samozrejme, tvorilo súčasť kultúrneho poznania v zmysle Titzmannovej definície. Na pozitívne zodpovedanie tejto otázky bude treba splniť vyššie spomenutý predpoklad obojsmernej komunikácie systému literatúry a systému vedy: teda keď sa aj vedné disciplíny budú podobným spôsobom odvolávať na literatúru ako na zdroj poznania.<sup>32</sup> Až za takého predpokladu budeme môcť konštatovať štruktúralne korelácie (analogie) medzi vedecky organizovaným poznaním a literárne formovaným poznaním.

## ZÁVER

V nemeckom jazykovom prostredí sa systematický výskum komplexu korelácií medzi literatúrou a vedou zintenzívnil od polovice 90. rokov 20. storočia. Na základe viacnásobne formulovanej neprehľadnosti existujúcich výskumných modelov sme sa snažili ukázať, ako sa jednotlivé výskumné iniciatívy v minulosti koevoľučne vyvíjali a ako sú vzájomne späté. Osobitným zámerom bolo ukázať, ktoré kategórie a pojmy vytvárajú konkurenčné pnutia, ako tieto pnutia pôsobia na spôsob výskumu a do akej miery môžeme skutočne hovoriť o konkurencii. V mnohých prípadoch sa dá konštatovať iba nekonzekventnosť alebo nejednotnosť v použitej terminológii. Vidieť to hneď v základných pojmoch, ako sú poznanie, literatúra a veda. V snahe usúvzťažniť základné teoretické koncepcie, v rámci ktorých možno modelovať kore-

lácie medzi literatúrou a vedou, sme dospeli k istému druhu syntopie, ktorá si však nekladie žiadne hodnotiace nároky.

V príspevku sa snažíme odkryť a na konkrétnych príkladoch zvýrazniť motívy usúvzťažňovania teórie diskurzov a teórie systémov, ako sa to deje v samotnej výskumnej praxi. Zdôrazňujeme, aké aspekty môžu prispieť k osvetleniu základných kontúr diskusie o komplexe vzťahov vedy a literatúry, čomu sa v nemeckej jazykovej oblasti doteraz venovalo relatívne málo pozornosti. Explicitne poukazujeme na podstatné momenty usúvzťažňovania teórie systémov a teórie diskurzov a v základných kontúrach opisujeme prípadné teoretické a metodologické nadstavby a adaptácie ďalších teoretických línií a objasňujeme ich závažnosť pre kontext výskumu relácií medzi literatúrou a vedou.

Vyššie zmienená syntopia vychádza z metateórií, ktoré slúžia na modelovanie výskumu komplexu vzťahov medzi literatúrou a vedeckým poznaním. V skúmanom nemeckom jazykovom prostredí sa presadila teória diskurzov Michela Foucaulta a teória systémov Niklasa Luhmanna, pričom mnohokrát dochádza k ich spriahnutiu. Metateórie zodpovedajú pomerne jednoznačne dvom zásadným tendenciám výskumu: na jednej strane sa poukazuje na komplexné vzájomné vzťahy, ktoré medzi týmito systémami v minulosti prirodzene a po stáročia existovali, na druhej strane sa opäť akcentuje ich autonómnosť a principiálna rozdielnosť. Tento „protiklad v jednote“ sa odráža aj v samotnej formulácii témy „literatúra a veda“. Oba pojmy sa nielen polarizujú, ale aj sa spájajú do spoločného predmetu výskumu.

## POZNÁMKY

- <sup>1</sup> Tento pojem je používaný vo význame „súhrn nadobudnutých vedomostí“ (KSSJ) ako ekvivalent pojmu *Wissen, savoir, knowledge* atď.
- <sup>2</sup> Tilmann Köppe si všíma tento aspekt výkonov/funkcií literatúry vzhľadom na poznanie. Tieto majú vždy schému A (druh relácie) B. Köppe ponúka otvorený zoznam takýchto funkčných vzťahov: „Literatúra dopĺňa/rozširuje vedomosti; literatúra poskytuje vedomosti; literatúra ilustruje vedomosti; literatúra popularizuje vedomosti; literatúra problematizuje poznanie; literatúra anticipuje poznanie; literatúra sa podieľa na konceptualizácii oblasti reality (a štruktúruje oblasť toho, čo je pre nás poznateľné); literatúra predpokladá vedomosti (pre adekvátne porozumenie); literatúra obsahuje vedomosti; literatúra je (forma) poznania“ (2011, 6). Ak nie je uvedené inak, preklad R. M.
- <sup>3</sup> Pethesova dvojité optika priamo súvisí s tézou existencie dvoch kultúr Charlesa Percyho Snowa.
- <sup>4</sup> Tu sa ponúkajú najlepšie možnosti analýzy v prípadoch autorov – vedcov v personálnej únii (Georg Büchner, Gottfried Benn, Max Bense a pod.)
- <sup>5</sup> Preto Pethes správne poznamenáva: „Problém konštelácie *literature and science* je problémom literárnej vedy, nie prírodných vied“ (2004, 357).
- <sup>6</sup> Tému „troch kultúr“ formuloval a zdôvodnil Wolf Lepenies vo svojej knihe o sociológii medzi literatúrou a vedou z roku 1985.
- <sup>7</sup> Samostatnou kapitolou, ktorej sa však nebudeme bližšie venovať, je korelácia literárnej vedy a vied o živote, ako ju programovo sformuloval Ottmar Ette (Asholt – Ette 2009).
- <sup>8</sup> Vedy boli a sú jazykovo konštituované kultúrne oblasti rovnako ako poézia, preto je evidentné, že medzi literárnymi a vedeckými textami možno identifikovať aj rozdiely jazykovej povahy (v analógii k pragmatickým rozdielom).

- <sup>9</sup> V zásade ide v prácach v oblasti výskumného komplexu literatúra a veda o otázku, čo spája a čo rozdeľuje tieto dve sféry.
- <sup>10</sup> Voľba týchto metateórií súvisí so spomínanou dvojitou optikou – jednoty a diferencie systémov literatúry a vedy.
- <sup>11</sup> Tu však principiálne hrozí, že v tomto spoločnom diskurznom priestore zostanú zásadné rozdiely medzi vedou a literatúrou nedocenené.
- <sup>12</sup> Systémy môžu byť biologické organizmy, kognitívne systémy (vedomia), sociálne systémy (komunikácie). Každý systém je systémom v endogénnom zmysle a zároveň prostredím pre iné systémy. Prostredie a systém sa vzájomne definujú/pozorujú. V rámci systému prebiehajú operácie, ktorých základná funkcia je, že udržiavajú systém stabilný. Tieto operácie sú definované výlučne vnútornými štruktúrami systému. Každý systém je determinovaný svojimi vlastnými štruktúrami, a preto sú všetky operácie systému závislé od jeho štruktúr. So systémami z jeho prostredia môže interagovať, môže ich pozorovať, nemá možnosť ich však nijako riadiť. Jedinou možnosťou spojenia medzi systémom a systémami z jeho prostredia je štruktúrne prepojenie. Porovnaj <http://hyperlexikon.sav.sk/sk/pojem/zobrazit/terminus/s/strukturne-prepojenie> alebo omnoho komplexnejšie Jünger 2002.
- <sup>13</sup> Tu sa hovorí o operačnom uzavretí sociálnych systémov; porovnaj <http://hyperlexikon.sav.sk/sk/pojem/zobrazit/terminus/o/operacne-uzavretie>
- <sup>14</sup> Klinkert prepája systémovo-teoretickú perspektívu s epistemologickou a formuluje ďalšie relevantné otázky: „Pretrvávajúci záujem literatúry o vedu naznačuje, že aj literatúre (alebo opatrnejšie: jednej z jej podoblastí) ide o získavanie poznania. V tejto súvislosti je preto potrebné položiť si otázku špecifického literárneho poznania: Sprostredkúva literatúra svoje vlastné poznanie? Má literatúra epistemickú funkciu? Ak áno, v čom spočíva toto poznanie a ako sa líši od mimoliterárneho poznania?“ (Klinkert – Neuhofer 2008, 2).
- <sup>15</sup> Kategória funkcie je podstatná a určuje vzťah jednotlivých systémov v podobe intersystémovej komunikácie (na rozdiel od systémovej komunikácie) a ich integráciu v systéme spoločnosti. Klinkert a Neuhofer uvádzajú: „Jednotlivé funkčné oblasti [právo, hospodárstvo, politika] sa špecializujú každá na jednu funkciu, a preto sa podľa Luhmanna nemôžu navzájom zastupovať“ (2008, 5). Na pozadí tohto postulátu sa musíme pýtať na podoby prechodu určitého poznania do komunikácie iného systému. Deje sa to za predpokladu, že rozdielne spôsoby realizácie foriem v literatúre a vo vede v skutočnosti ešte len umožňujú obom systémom pozorovať sa navzájom ako svoje prostredie a že operácie príslušného dodávajúceho systému sú do istej miery štruktúrne napojiteľné na operácie prijímajúceho systému. Základný postulát systémovo-teoretickej literárnej vedy preto znie: Literatúra pozoruje svoje prostredie rovnako, ako je ona sama prostredím iných systémov (Hecken 2011).
- <sup>16</sup> Porovnaj <http://hyperlexikon.sav.sk/sk/pojem/zobrazit/terminus/s/strukturne-prepojenie>.
- <sup>17</sup> Veda sa nejaví ako čistá teória, ale ako spoločenská prax v danom historickom kontexte. Táto spoločensko-historická konštitúcia poznania je spojená so špecifickým jazykovým štýlom, ako na to upozorňuje Ludwik Fleck, ktorý zdôrazňuje poeticko-metaforické pozadie vývoja vedeckého pojmoslovia, čím akcentuje primát jej symbolickej koherencie. Fleckova koncepcia kolektívov myslenia (*kolektyw mysłowy*) vychádza z postulátu štýlu myslenia (*styl myślowy*), ktorý ako epistemologická paradigma organizuje priradovanie výsledkov pokusov k teoretickým modelom (Fleck [1980] 2012). Fleck sa prirodzene objavuje v diskusi o vývoji vedeckých paradigiem popri Brunovi Latourovi, ako aj Thomasovi Kuhnovi či Gastonovi Bachelardovi (bližšie pozri Gertenbach 2015, 153 n.). V zásade ide o pozorovanie, že metafory ako kultúrne symboly umožňujú historickú kontextualizáciu textov (literárnych, ako aj vedeckých). Metafory (situované do konkrétnych naratívov) spájajú vedecké texty s inými kultúrnymi textami.
- <sup>18</sup> K dispozícii je už celý katalóg aspektov možných funkcií vedeckého poznania v literatúre. V príspevku budeme priebežne a stručne komentovať iba najdôležitejšie. K týmto patria bez pochyby funkcia estetizačno-sprostredkovacia, popularizačná, akumulačná, ale aj kriticko-reflexívna, korektívna, manipulačná alebo falzifikačná.
- <sup>19</sup> Tilmann Köppe uvádza: „Literárny text pozostáva [...] z viet, ktoré môžu vyjadrovať určité názory, ale neobsahujú poznanie“ (2007, 403).

- <sup>20</sup> Klinkert a Neuhofer jednoznačne tvrdia: „Poznanie literatúry je ukotvené v jej jazykovej podobe a nemožno ho od nej oddeliť“ (2008, 5).
- <sup>21</sup> Doterajší literárnovedný záujem o dejiny vedy sa obmedzoval predovšetkým na obsahy. Olav Krämer tento typ prístupu nazýva intencionalistický. K notoricky známym tematickým ťažiskám patria napr. Johann Wolfgang v. Goethe a prírodné vedy, Marcel Proust a lekárske vedy, Robert Musil a psychológia, Thomas Mann a psychoanalýza a pod. Takéto výskumy sa snažia dokázať, že autor literárneho textu referenčne vedecké práce poznal a, ako píše Krämer, daný autor „koncipoval určité prvky svojho literárneho textu v súlade s výrokmami z jemu známych vedeckých textov, napríklad koncipoval postavy alebo prvky zápletky ako exemplifikácie vedeckých teórií, alebo do svojho textu zakomponoval alúzie na tieto teórie“ (2011, 80–81).
- <sup>22</sup> Podobnosti medzi literatúrou a vedou môžu spočívať už aj v tom, že obe sa zaoberajú rovnakými alebo podobne štruktúrovanými problémami. Podobnosti sa považujú preto za znaky toho, že dané literárne a vedecké texty sú ukotvené v rovnakom poriadku poznania a tak sa s nimi aj výskumne narába.
- <sup>23</sup> Gilles Deleuze preto pochopiteľne hovorí o Foucaultovej analýze diskurzov, že jej podstatná inovácia spočíva v tom, že s vedou, ako aj s poéziou narába ako s poznaním.
- <sup>24</sup> Na rozdiel od korelacionistického typu výskumu, ktorý sa odvoláva hlavne na koncept diskurzu, pričom literatúru a vedu považuje za rôzne diskurzy, si cirkulačný typ výskumu osvojuje Foucaultov pojem poznania, na základe ktorého určuje rozmer spoločného rozhrania pre literatúru a vedu. Krämer uvádza: „Poznanie je od začiatku koncipované ako niečo, čo literatúru a vedu spája. [...] Zostáva objasniť, čo sa tu myslí pod pojmom poznanie, teda čo je toto niečo, čo má nejakú formu a prestupuje literatúrou a vedou v rovnakej miere“ (2011, 107).
- <sup>25</sup> Extrémnym prípadom je román *Die Verbesserung von Mitteleuropa* (Zlepšenie strednej Európy) Oswalda Wienera, v ktorom môžeme identifikovať hybridné textové štruktúry, kde je vôbec problematické zaradiť daný text do systému literatúry. Porovnaj Eder – Raab 2015 alebo doslov Thomasa Edera k románu 2013; porovnaj aj Mikuláš 2020. Klinkert ako príklady uvádza esejistický román Roberta Musila *Der Mann ohne Eigenschaften* alebo Flaubertov román *Bouvard et Pécuchet* či Calvinov *Palomar*, diela, ktorých literárna povaha je do veľkej miery narušovaná vedeckými explanáciami. Klinkert si tu kladie otázku, čo presne sa dozvedáme z týchto textov (2008, 76).
- <sup>26</sup> Klinkert odkazuje na príslušný zdrojový text Köppeho z roku 2007. Blížšie porovnaj aj Köppe 2008.
- <sup>27</sup> O empirickosti v rámci literárnej vedy som predniesol referát s názvom „Empirizácia literárnej vedy ako pokus prekonať nevedeckosť interpretácie“ na kolokviu Pohľady na súčasnú situáciu literárnej vedy na Slovensku (14. januára 2021). Ako štartovaciu čiaru svojich úvah som využil lapidárny citát z Manifestu humanitných vied (Manifest der Geisteswissenschaften) vydaného v roku 2005 Berlínsko-Brandenburskou akadémiou vied: „Humanitné vedy nie sú empirické vedy“. Dostupné na <https://posohu.umb.sk/podujatia/14-1-2021-pohlady-na-sucasnu-situaciju-literarnej-vedy-na-slovensku.html>.
- <sup>28</sup> Aj pre pojmy veda a literatúra navrhuje uprednostňovať pragmatické definície a vyhýbať sa normatívnym či esencialistickým definíciám (Titzmann 1991).
- <sup>29</sup> Podľa Titzmanna možno literatúru danej epochy chápať ako subsystém vyššieho celku.
- <sup>30</sup> Ako príklad môžeme uviesť poviedku *Lenz* Georga Büchnera alebo *Bláznove zápisky* Nikolaja V. Gogoľa, v ktorých autori systematicky opisali schizofréniu omnoho skôr, ako sa stala objektom vedeckej systematiky, na čo upozorňuje Weertje Willms (2008).
- <sup>31</sup> Explicitne sa procesom poetizácie vedeckého poznania venujú vo svojich prácach Christine Lubkoll (2003) a Dietrich von Engelhardt (2003).
- <sup>32</sup> Literatúra nemá priamy vplyv na vedeckú organizáciu poznania. Praktiky vedeckých diskurzov sa však často stávajú predmetom literatúry, tematizujú sa sociálne funkcie vedy. Literatúra opäť koncipuje alternatívne modely skutočnosti v kontraste s vedeckým výkladom súvislostí reality, stáva sa miestom kritiky vedy a pod.

## LITERATÚRA

- Asholt, Wolfgang – Ottmar Ette, eds. 2009. *Literaturwissenschaft als Lebenswissenschaft: Programm – Projekte – Perspektiven*. Tübingen: Gunter Narr Verlag.
- Bachelard, Gaston. 1993. *Epistemologie*. Ed. Dominique Lecourt, prel. Henriette Beese. Frankfurt nad Mohanom: Fischer-Verlag.
- Borgards, Roland – Harald Neumeyer. 2004. „Der Ort der Literatur in einer Geschichte des Wissens. Plädoyer für eine entgrenzte Philologie.“ In *Grenzen der Germanistik: Rephilologisierung oder Erweiterung? DFG-Symposion 2003*, ed. Walter Erhart, 210 – 222. Stuttgart: J. B. Metzler.
- Bosančić, Saša – Reiner Keller, eds. 2019. *Diskursive Konstruktionen: Kritik, Materialität und Subjektivierung in der wissenssoziologischen Diskursforschung*. Wiesbaden: Springer. DOI: <https://doi.org/10.1007/978-3-658-25799-6>.
- Brandstetter, Gabriele – Gerhard Neumann, eds. 2004. *Romantische Wissenspoetik: Die Künste und die Wissenschaften um 1800*. Würzburg: Königshausen & Neumann.
- Cingerová, Nina – Katarína Motyková. 2017. *Úvod do diskurznej analýzy*. Bratislava: Univerzita Komenského.
- Deleuze, Gilles. 1987. *Foucault*. Prel. Hermann Kocyba. Frankfurt nad Mohanom: Suhrkamp.
- Eder, Thomas. 2013. „Nachwort.“ In *Die Verbesserung von Mitteleuropa. Roman*, Oswald Wiener, ed. Thomas Eder, 207 – 220. Salzburg – Viedeň: Jung und Jung.
- Eder, Thomas – Thomas Raab, eds. 2015. *Selbstbeobachtung: Oswald Wieners Denkpsychologie*. Frankfurt nad Mohanom: Suhrkamp.
- Engel, Manfred. 2001. „Kulturwissenschaft – Literaturwissenschaft als Kulturwissenschaft – Kulturgeschichtliche Literaturwissenschaft.“ *KulturPoetik: Zeitschrift für kulturgeschichtliche Literaturwissenschaft* 1: 8 – 36.
- Engelhardt, Dietrich von. 2003. „Der chemie- und medizinhistorische Hintergrund von Goethes Wahlverwandtschaften (1809).“ In *Erzählen und Wissen: Paradigmen und Aporien ihrer Inszenierung in Goethes „Wahlverwandtschaften“*, ed. Gabriele Brandstetter, 279 – 306. Freiburg im Breisgau: Rombach-Wissenschaften.
- Fleck, Ludwik. [1980] 2012. *Entstehung und Entwicklung einer wissenschaftlichen Tatsache. Einführung in die Lehre vom Denkstil und Denkkollektiv*. Frankfurt nad Mohanom: Suhrkamp.
- Foucault, Michel. 2004. *Slová a veci: Archeológia humanitných vied*. Prel. Miroslav Marcelli – Mária Marcelliová. Bratislava: Kalligram.
- Gertenbach, Lars. 2015. *Entgrenzungen der Soziologie: Bruno Latour und der Konstruktivismus*. Weilerswist: Velbrück Wissenschaft. DOI: <https://doi.org/10.5771/9783845277493>.
- Gess, Nicola – Sandra Janßen, eds. 2014. *Wissens-Ordnungen: Zu einer historischen Epistemologie der Literatur*. Berlín – Boston, MA: De Gruyter. DOI: <https://doi.org/10.1515/9783110350401>.
- Hecken, Thomas. 2011. „System/Umwelt – Beschränkungen der Kunstfreiheit.“ In *Systemtheoretische Literaturwissenschaft: Begriffe – Methoden – Anwendungen*, ed. Niels Werber, 425 – 437. Berlín – New York, NY: De Gruyter. DOI: <https://doi.org/10.1515/9783110219012.425>.
- Jünger, Sebastian. 2002. *Kognition, Kommunikation, Kultur: Aspekte integrativer Theoriearbeit*. Wiesbaden: Springer Fachmedien.
- Keller, Reiner – Hubert Knoblauch – Jo Reichertz, eds. 2013. *Kommunikativer Konstruktivismus: Theoretische und empirische Arbeiten zu einem neuen wissenssoziologischen Ansatz*. Wiesbaden: Springer Fachmedien.
- Keller, Reiner. 2010. „Wissenssoziologische Diskursanalyse und Systemtheorie.“ In *Die Methodologien des Systems: Wie kommt man zum Fall und wie dahinter?*, ed. René John – Anna Henkel – Jana Rückert-John, 421 – 273. Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften.
- Klinkert, Thomas. 2008. „Literatur, Wissenschaft und Wissen... ein Beziehungsdreieck (mit einer Analyse von Jorge Luis Borges Tlön, Uqbar, Orbis Tertius).“ In *Literatur, Wissenschaft und Wissen seit der Epochenschwelle um 1800: Theorie – Epistemologie – komparatistische Fallstudien*, ed. Thomas Klinkert – Monika Neuhofer, 65 – 88. Berlín – New York, NY: De Gruyter. DOI: <https://doi.org/10.1515/9783110208184.1.65>.
- Klinkert, Thomas. 2011. „Literatur und Wissen: Überlegungen zur theoretischen Begründbarkeit ihres

- Zusammenhangs.“ In *Literatur und Wissen. Theoretisch-methodische Zugänge*, ed. Tilmann Köppe, 116 – 139. Berlin – New York, NY: De Gruyter. DOI: <https://doi.org/10.1515/9783110229189.116>.
- Klinkert, Thomas – Monika Neuhofer, eds. 2008. *Literatur, Wissenschaft und Wissen seit der Epochenchwelle um 1800: Theorie – Epistemologie – komparatistische Fallstudien*. Berlin: De Gruyter. DOI: <https://doi.org/10.1515/9783110208184>.
- Köppe, Tilmann. 2007. „Vom Wissen in Literatur.“ In *Zeitschrift für Germanistik* 17, 2: 398–410.
- Köppe, Tilmann. 2008. *Literatur und Erkenntnis: Studien zur kognitiven Signifikanz fiktionaler literarischer Werke*. Paderborn: mentis.
- Köppe, Tilmann, ed. 2011. *Literatur und Wissen: Theoretisch-methodische Zugänge*. Berlin – New York, NY: De Gruyter. DOI: <https://doi.org/10.1515/9783110229189>.
- Krämer, Olav. 2011. „Intention, Korrelation, Zirkulation: Zu verschiedenen Konzeptionen der Beziehung zwischen Literatur, Wissenschaft und Wissen.“ In *Literatur und Wissen: Theoretisch-methodische Zugänge*, ed. Tilmann Köppe, 77 – 115. Berlin – New York, NY: De Gruyter. DOI: <https://doi.org/10.1515/9783110229189.77>.
- Lepenies, Wolf. [1985] 2002. *Die drei Kulturen: Soziologie zwischen Literatur und Wissenschaft*. Frankfurt nad Mohanom: Fischer Taschenbuch.
- Link, Jürgen. 1988. „Literaturanalyse als Interdiskursanalyse: Am Beispiel des Ursprungs literarischer Symbolik in der Kollektivsymbolik.“ In *Diskurstheorien und Literaturwissenschaft*, ed. Jürgen Fohrmann – Harro Müller, 284 – 307. Frankfurt nad Mohanom: Suhrkamp.
- Link, Jürgen. 1996. *Versuch über den Normalismus: Wie Normalität produziert wird*. Opladen: Westdeutscher Verlag.
- Link, Jürgen. 2008. „Sprache, Diskurs, Interdiskurs und Literatur (mit einem Blick auf Kafkas Schloß).“ In *Sprache – Kognition – Kultur: Sprache zwischen mentaler Struktur und kultureller Prägung*, ed. Heidrun Kämper – Ludwig M. Eichinger, 115 – 134. Berlin – New York, NY: de Gruyter. DOI: <https://doi.org/10.1515/9783110970555-007>.
- Link, Jürgen. 2013. „Diskurs, Interdiskurs, Kollektivsymbolik: Am Beispiel der aktuellen Krise der Normalität.“ *Zeitschrift für Diskursforschung* 1: 7 – 23. DOI: <http://doi.org/10.3262/ZFD1301007>.
- Lubkoll, Christine. 2003. „Wahlverwandtschaft Naturwissenschaft und Liebe in Goethes Eheroman.“ In *Erzählen und Wissen: Paradigmen und Aporien ihrer Inszenierung in Goethes „Wahlverwandtschaften“*, ed. Gabriele Brandstetter, 261 – 278. Freiburg im Breisgau: Rombach-Wissenschaften.
- Luhmann, Niklas. 1971. „Sinn als Grundbegriff der Soziologie.“ In *Theorie der Gesellschaft oder Sozialtechnologie – Was leistet die Systemforschung?*, ed. Jürgen Habermas – Niklas Luhmann, 25 – 100. Frankfurt nad Mohanom: Suhrkamp.
- Luhmann, Niklas. 1991. *Soziale Systeme: Grundriß einer allgemeinen Theorie*. 4. vydanie. Frankfurt nad Mohanom: Suhrkamp.
- Luhmann, Niklas. 1997. *Die Kunst der Gesellschaft*. Frankfurt nad Mohanom: Suhrkamp.
- Luhmann, Niklas. 1998. *Die Gesellschaft der Gesellschaft*. Frankfurt nad Mohanom: Suhrkamp.
- Luhmann, Niklas. 2004. *Einführung in die Systemtheorie*. Ed. Dirk Baecker, 2. vydanie. Heidelberg: Carl-Auer-Systeme Verlag.
- Marcelli, Miroslav. 2018. „Diskurz ako predmet filozofických a lingvistických štúdií.“ *Jazykovedný časopis* 69, 1: 5 – 16. DOI: <https://doi.org/10.2478/jazcas-2018-0008>.
- Mikuláš, Roman. 2018. „O teórii nepojmovosti a metaforológii Hansa Blumenberga v kontexte dejin pojmov.“ *PHILOLOGIA* 28, 2: 59 – 68.
- Mikuláš, Roman. 2020. „Oswald Wieners interdiskursive Produktionspraxis: Anmerkungen zu die verbesserung von mitteleuropa. roman.“ *Slowakische Zeitschrift für Germanistik* 12, 1: 45 – 58.
- Nietzsche, Friedrich. [1873] 2009. „Über Wahrheit und Lüge im außermoralischen Sinne.“ In *Digital Critical Edition of the Complete Works and Letters, Friedrich Nietzsche*, ed. Paolo D'Iorio. Berlin – New York, NY: De Gruyter. <http://www.nietzschesource.org>.
- Pethes, Nicolas. 2004. „Poetik/Wissen – Konzeptionen eines problematischen Transfers.“ In *Romantische Wissenspoetik: Die Künste und die Wissenschaften um 1800*, ed. Gabriele Brandstetter – Gerhard Neumann, 341 – 372. Würzburg: Königshausen & Neumann.
- Richter, Karl – Jörg Schönert – Michael Titzmann, eds. 1997. *Die Literatur und die Wissenschaften 1770–1930*. Stuttgart: Springer.



- Schöblier, Franziska. 2006. *Literaturwissenschaft als Kulturwissenschaft: Eine Einführung*. Tübingen – Bazilej: A. Francke Verlag.
- Snow, Charles Percy. [1959] 1961. *The Two Cultures and the Scientific Revolution: The Rede Lecture*. New York, NY: Cambridge University Press. [https://sciencepolicy.colorado.edu/students/envs\\_51110/snow\\_1959.pdf](https://sciencepolicy.colorado.edu/students/envs_51110/snow_1959.pdf).
- Szénási, Zoltán. 2014. „Literatúra, teológia a modernita. (Historická, existenciálna a náboženská skúsenosť v básnickom diele Jánosa Pilinszkého).“ *World Literature Studies* 6, 1: 74 – 87.
- Titzmann, Michael. 1989. „Kulturelles Wissen – Diskurs – Denksystem: Zu einigen Grundbegriffen der Literaturgeschichtsschreibung.“ *Zeitschrift für französische Sprache und Kultur* 99: 47 – 61.
- Titzmann, Michael. 1991. „Skizze einer integrativen Literaturgeschichte und ihres Ortes in einer Systematik der Literaturwissenschaft.“ In *Modelle des literarischen Strukturwandels*, ed. Michael Titzmann, 395 – 438. Tübingen: De Gruyter. DOI: <https://doi.org/10.1515/9783110933390.395>.
- Vogl, Joseph. 1997. „Für eine Poetologie des Wissens.“ In *Die Literatur und die Wissenschaften 1770–1930*, ed. Karl Richter – Jörg Schönert – Michael Titzmann, 107 – 130. Stuttgart: Springer.
- Voßkamp, Wilhelm. 2008. „Literaturwissenschaft als Kulturwissenschaft.“ In *Einführung in die Kulturwissenschaften: Theoretische Grundlagen – Ansätze – Perspektiven*, eds. Ansgar Nünning – Vera Nünning, 73 – 81. Stuttgart – Weimar: Verlag J. B. Metzler.
- Wiener, Oswald. 2013. *Die Verbesserung von Mitteleuropa. Roman*. Ed. Thomas Eder. Salzburg – Viedeň: Jung und Jung.
- Willms, Weertje. 2008. „Wissen um Wahn und Schizophrenie bei Nikolaj Gogol und Georg Büchner: Vergleichende Textanalyse von Zapiski sumasedego (Aufzeichnungen eines Wahnsinnigen) und Lenz.“ In *Literatur, Wissenschaft und Wissen seit der Epochenschwelle um 1800*, eds. Thomas Klinkert – Monika Neuhofer, 89 – 110. Berlin: De Gruyter. DOI: <https://doi.org/10.1515/9783110208184.2.89>.

## From topologies to typologies and back: On the problem of structuring correlations of literature, science and knowledge

---

Systems theory. Discourse theory. Interdiscursivity. Poetics of knowledge. Sociology of knowledge. Literature and science. Literature and knowledge.

The complex correlations between literature and science are currently being explored in a number of disciplines and from a variety of perspectives. In German-speaking countries, systematic research in this direction has intensified since the mid-1990s. Based on the certain opacity of existing models and approaches in this complex, we find it meaningful to show how the different research directions have been differentiated so far and how they are interconnected, furthermore which categories and concepts make up competing tensions and what these tensions mean, to what extent we can really speak of competing approaches or only of possible inconsistencies in the use of terminology. However, the main intention of this paper is to correlate the basic theoretical approaches within which the interdependencies between literature and science can be modelled and to attempt a kind of syntopia, albeit in a necessarily selective form. However, the aim of this paper is not to evaluate the approaches discussed or to offer explicit recommendations. Nor will the subject of any evaluation be the already existing more or less elaborated and generalized typologizations or systematizations, to which we will refer, however, for logical reasons.

---

Mgr. Roman Mikuláš, PhD.

Ústav svetovej literatúry SAV, v. v. i.

Dúbravská cesta 9

841 04 Bratislava

Slovenská republika

roman.mikulas@savba.sk

<https://orcid.org/0000-0002-0822-2535>